

**Ս. ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆԻ «ԵՐԿԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ԻՄ ԵՎ ԻՄ ՄԻՋԵՎ»  
ՊՈԵՄՈՒՄ ԳՈՐԾԱԾՎԱԾ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

*Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ս. Վ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ*

1988 թ. աղետալի երկրաշարժի ցնցող տպավորության և անլուր մտածմունքի բերումով է գրված ամենայն հայոց բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկյանի «Երկխոսություն իմ և իմ միջև» պոեմը, որը լույս է տեսել աղետից մեկ տարի անց, հավանաբար տարելիցի առիթով. Այն շուրջ երկու ամիս շարունակ թղթին չհանձնված ապրումներ է պարունակում: Գրվել է հաջորդ տարվա փետրվար-մարտ ամիսներին, տպագրվել (այն ժամանակ) «Խորհրդային գրող» հրատարակչության կողմից՝ հիսուն հազար տպաքանակով, հասույթը տրամադրվել է, ինչպես գրքի ամփոփագրում է նշվում, «Արցախի, երկրաշարժի, Ադրբեջանից բռնագաղթվածների և «Հայաստանի երեխաները», «Մայրություն», «Գթություն» ֆոնդերին»:

Այդ և հետագա տարիներին մեր ժողովուրդը տեսավ Սպիտակի երկրաշարժի ցնցումը, Ղարաբաղյան շարժման տագնապը, մեկը մահ և ավեր սփռեց, մյուսը՝ զարթոնք և վերելք:

Պոեմը գրված է բանաստեղծական խոսքի յուրօրինակ կառուցվածքով՝ ձայների հերթագայություն. յոթ առաջին ձայն և յոթ երկրորդ ձայն, մեկը՝ առաջադիր, մյուսը՝ հակադիր. ձայների խոսքային ներդաշնակություն: Հիշենք մեր հավատքի տուն եկեղեցիների պատարագների մասերի փոխ-հաջորդումները, մտաբերենք Պարույր Սևակի «Անլուելի գանգակատան» ղողանջները, «Օգնի՛ր ինձ, Մարիա՛մ» և այլն: Առաջին ձայնը հեղինակինն է, որ իրենն է ասում, երկրորդը՝ գթության մայր Թերեզինը, որին դիմում է հեղինակը: Բանաստեղծական պատկերի այլաբանությունը դառնում է ասելիքի հենք ու ձև՝ քրիստոնեական մաքրությանը հակադրելու վայրենիության օրհասականությունը. մի կողմից՝ զրկանք, մյուս կողմից՝ գթասրտություն:

Յոթ առաջին ձայներից վեցը գալիս է նույն կերպ՝ «-Ես ի՞նքս պիտի իջնեմ իմ խաչից» սկսվածքով, որ ոչ այլ ինչ, քան փոխաբերացում՝ «Իջեցումն խաչի». օրինակ՝ «-Ես ինքս պիտի իջնեմ իմ խաչից, /Ես ինքս պիտի հանեմ ձեռքերիս, ոտքիս գամերը / Եվ նորից, դարձյալ իջնեմ իմ հողին՝ / Այս անգամ արդեն վերջին իմ կամքը հրովարտակելու» (էջ 27) : Իսկ յոթ երկրորդ ձայներն սկսվում են՝ «Մա՛յր Թերեզ...» դիմումով և հաջորդող ասելիքի ընդհանուր ձևակերպումով («Մա՛յր Թերեզ, դո՛ւ ես...»,

«Մա՛յր Թերեզ, նայի՛ր», «Մա՛յր Թերեզ, ավա՛ղ...», «Մա՛յր Թերեզ, բավ է խնայենք իրար», «Մա՛յր Թերեզ, արդեն խեղդվում ենք մենք» և այլն):

Ըստ այսմ՝ պոեմը ներկայանում է խոսքի կառուցման արտասովոր հնարքով՝ երկխոսություն «իր և իր միջև» (Ինքը և Մայր Թերեզը). Գրված է տազնապալի շնչով՝ թաթախված խորհելու և ամփոփելու, հիշելու և զգալու շեշտով: Կյանքի և ապրելու խորհրդածություն՝ տազնապալի մեջ, կորուստն ապրելիս, գտնելու և արժևորելու ըմբռնում՝ վերագտնելու և ինքնության կոչի երանգներով: Այս է անվանի բանաստեղծուհու սթափեցնող խոսքը՝ պոեմի ձև ստացած: Եվ այս ամենը ինքնօրինակ բառերով և բառակապակցումներով, խոսքի ինքնաբույս ձևերով, երկխոսության անօրինակ շեշտերով և հարցադրումներով:

Իսկ թեման պարզ է՝ ազգային գրկանք ու պատուհաս, այլ կերպ ասած՝ երկրային ու առանձին, իսկ բովանդակությունը՝ մարդկային խիղճ և ափսոսանք, այսինքն՝ երկնային և ընդհանուր: Բանաստեղծուհու սթափեցնող խոսքում հանդիպում են, կամ նույնն են, մարդկայինը՝ առանձին, աստվածայինը՝ ընդհանուր, մարդուն տրվածն ու մարդուց սպասվողը, որ այլևայլ ձևերով հաճախ խանգարվում է մինչև, հնարավոր է, աստվածայինն իմանալը:

Պոեմն ունի պատկերային մտածողության աներևակայելի օրինակներ: Նշենք դրանցից միայն մեկը. փլուզված շենքի բետոնի սալերի մեջ է մնացել մայրն իր չորս ամսական երեխայի հետ, հինգ օր գիրկ առած՝ ապրելու հույսով. և դա համեմատվում է տիրամոր և իր սուրբ գրկանոցի ռաֆայելյան պատկերի հետ. «Ասե՛ք, ուրիշ էլ որտե՞ղ եք տեսել / Նման տիրամայր, / Ո՞ր սուրբգրական շարադրանքի մեջ, / Ո՞ր Ռաֆայելի ձիրքով վրձինված: / Հինգ օրից ավել զնդանված էր նա / Բետոնե երկու սալի արանքում, / Խի՞ճ ու ապակու փշուրների մեջ, / Ու շուրջը՝ խավար, փոշեհունց խավար: / Կրծքին մանուկ կար, / Չորսը ամսական, մոր ձեռքերի մեջ սեղմված մանուկ, / Ու իրենց վրա պահ առ պահ իջնող բետոնասալի / Կարծր սարսափը» (էջ 27):

Այդ օրերի և այդ առիթով գրված լավագույն գործ է այս պոեմը հայ գրականության մեջ՝ առհասարակ: Այն, անպայման, ուրույն տեղ ունի առաջին հերթին բանաստեղծուհու գրական ժառանգության մեջ: Կապուտիկյանի չափածոն յուրօրինակ է նաև իր լեզվով, ոճական բնույթով: Կապուտիկյանը խոհական-հրապարակախոսական ոճի բանաստեղծուհի է, հայրենիքի և հայի հոգս ու հոգածությամբ մտահոգ:

Ստորև ներկայացնում ենք պոեմի լեզվական կողմը, որն, անշուշտ, պայման է խոսքի ինքնատիպության: Անդրադառնում ենք, մասնավորապես, նորակազմ բառերին, որոնք անպայման հարստացնում են հայերենի բառապաշարը: Հանդիպում են բառեր, որոնք չկան արդի հայերենի բացատրական ծավալուն բառարաններում. նկատի ունենք ակադեմիա-

կան քառահատոր բառարանը և Է. Աղայանի երկու գրքով լույս տեսած միհատորյակը<sup>103</sup>:

Պոեմում գործածված, պայմանականորեն նորակազմ համարվող բառերը տալիս ենք բառագիտական աշխատանքներում ընդունված դասակարգումներով:

1. Բարդ բառեր՝ հոդակապով կամ առանց հոդակապի, որոնք, ըստ խոսքիմասային պատկանելության, բաժանվում են երկուսի տեսակի.

ա) Գոյական՝ *բեյրոնասալ, հաղթանվագ*: Օրինակ՝ «Ու իրենց վրա պահ առ պահ իջնող *բեյրոնասալի* / Կարծր սարսափը» (էջ 27): «Խաչատուր որդուս, / Սրերի շաչը սրերի պարո՛վ խլացնող որդուս, / *Հաղթանվա՜գը*» (էջ 20):

բ) Ածական՝ *ազերաաղվան, ժողովրդահյուս, ինքնամխիթար, մզկիթանման, միապրոփ, որբաբաժին, պողպատառող, սրբալեզու, սևաբոց, փոշեհունց* և այլն: Օրինակ՝ «Կեղծված որմերը իրար բերեցիք / Ու կառուցեցիք գիտական կոչվող մի ողջ համակարգ / Եվ համառում եք *ազերաաղվան* այդ փուչ կառույցը / Կալիգուլայի սիրած ձիու պես, / Գիտության կաճառ խցկել նենգորեն» (էջ 15)<sup>104</sup>: «Մա՛յր Թերեզ, հիշենք, որ կարողանանք ապրե՛լ այսուհետ, / Այս աշխատավոր, գովաբանության արժան կնոջը՝ / Ասես թե ելած *ժողովրդահյուս* վիպերգությունից» (էջ 13): «Եվ իմ բազմաէջ հուշադարանից / Վերակոչելու միջեր, տեսիլքներ *ինքնամխիթար*, / Որ ոտքի վրա կանգնե՛լ կարենամ...» (էջ 8): «Որոնք փորձում են *մզկիթանման* ձեր այդ կառույցը / Քրիստոնեության մեռնոնով օծել» (էջ 15): «Առաջին անգամ դարերից ի վեր... / Մարդկության սիրտը բաբախեց այսպես ձույլ, *միապրոփ*» (էջ 24): «Հագիվ մի կաթիլ մնացած հույսից՝ / Մեր *որբաբաժին* հողից կտրեցին, էլի՛ կտրեցին / Ու շարտեցին երախն ուրիշի...» (էջ 10): «Որ մեր արանքում, մեր ու նրանց մեջ / Այս *պողպատառող* օձը սողոսկի» (էջ 17): «Այրեն մատյաններն իմ *սրբալեզու*՝ / Ի սկզբանե բանին հետամուտ» (էջ 3): «Միայն թե կուարի կարասի տեղակ՝ / Ավտոդողերն են *սևաբոց* այրվում» (էջ 12): «Հինգ օրից ավել զնդանված էր նա... / Ու շուրջը՝ խավար, *փոշեհունց* խավար» (էջ 27):

2. Ածանցավոր բառեր՝ տարբեր կարգի ածանցներով բաղադրված՝ *անեծքուր, անցամաք, ռիսոյ, չորոյ, տևելիք* և այլն: Օրինակ՝ «Հո՞ճ դուրս են պողթկում, / *Ռիսոյ, անեծքուր*, զայրագին բառե՛ր» (էջ 22): «Ու մեզ ներարկիր ցամաք աչքերիդ սերը *անցամաք*» (էջ 23): «Մեզ փոքրիկ, փոքրիկ խաչեր բաժանիր / Ու մեր ճաքճաք, *չորոյ* շուրթերին / Մեղմ

<sup>103</sup> «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», հհ. 1-4, Ե., 1969-1980: Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., 1976:

<sup>104</sup> Բառը կազմված է *ազերի* (*Ապրպատական* բառից արհեստականորեն հարմարեցված՝ *ազերպայկան*) և *աղվան* (Քոի ձախափնյակում ժամանակին ապրած մի ժողովուրդ) անունների բռնազբոսիկ միացումից՝ իբրև ածական անուն:

սովորեցրու աղոթել-ներել...» (էջ23): «Մա՛յր Թերեզ, ինչո՛վ, ինչպե՛ս խլացնենք / Հայ հողի և մեր սրտերի վրա/ Փայտյա ոտքերի դարեր *տնելիք* ոտնաձայները...» (էջ7):

3. Բարդաճանցավոր բառեր, հատկապես բայաճանցով բաղադրված՝ ածական և բայ, *կանխափորձել, մանրակերտային, շնչահեղձել, տասրայա* և այլն: Օրինակ՝ «Եվ ի՛նձ է տրված / Իմ տառապանքով և իմ հեծությամբ/ *Կանխափորձելու* հետագա բոլոր պատուհասների / Տարողությունը» (էջ 9): «Ու մեջը առել / Առանց դրա էլ *մանրակերտային* մեր այս տիրույթի / Կեսը համարյա» (էջ 5): «Նրա շուրթերից բառերը՝ իրար *շնչահեղձելով* / Հոժ դուրս են պողթկում» (էջ 22): «Մեր ներաշխարհում միայն *տասրայա* երկրաշարժը չէ, / Տասը երկրաշարժի ավե՛ր ր կա մեր մեջ» (էջ 10):

4. Գծիկով գրված բառեր, որ, իբրև հատվածական բաղադրության մի տեսակ, ունեն բառի ընդհանուր իմաստի, այսպես կոչված, երկկողմանի նշանակում, ընդ որում պոեմում ունեն լայն գործածություն, պատկանում են տարբեր խոսքի մասերի՝ գոյական, բայ, ածական և այլն. *աղոթել-ներել, աղոթել-հուսալ, գիծ-ստվեր, զոհ-նահատակ, խանդ-բամբասանք, մութ-լուս, ոխ-արելություն, պակսել-բարականալ, նշխար-արյուն, փորվել-պարվել-փակվել* և այլն: Օրինակ՝ «Ու մեր ճաքճած, չորոտ շուրթերին / Մեղմ սովորեցրու *աղոթել-ներել, աղոթել-հուսալ*» (էջ 23): «Այն Դանթեական դժոխքի հուպիտ *գիծ-ստվերները* / Գրքի էջերից ահա դուրս պրծել / Մարմին են առել...» ( էջ 11): «Մի՛ վիրավորեք խղճահարությամբ, / Զի ընտրյալ եմ ես, / Եվ իմ վեստ գլխին լուսապսակ է *զոհ-նահատակի*» (էջ 9): «Ու խնայելու համար իսկ հիշենք.../Հարևան կանանց *խանդ-բամբասանքի* խայծը մշտական» (էջ 12): «Երեկ տղայի չարության համար դպրոց կանչեցին, / Այսօր *մութ-լուսից* քաղաքովը մեկ / Ավերակներից ավերակ վազում, / Անվերջ, բարձրաձայն մայրիկ է գոռում» ( էջ 7): «Եվ ամեն մի պահ *ոխ-արելության*, անզոր քեների / Մառ մանրէներն են բազմանում այնտեղ...» ( էջ 17): «Բավական չեղա՛վ անպատիժ հեղեք / Անվերջ հեղվելուց *պակսած-բարակած նշխար-արյունս*» (էջ14): «Գանձասա՛ր եմ ես, Գանձասարի վա՛նք, / Եվ իմ պատերը՝ հիմքից մինչև քիվ ու մինչև երկինք / Ինչպես կարծրացած մագաղաթի թերթ, / Տառ առ տառ *փորված-պարված-փակված են* / Հայոց գրերով» ( էջ 15) և այլն:

5. Կան բառեր, որոնք հանդիպում են հիշյալ բառարաններում, սակայն առանց բնագրային վկայությունների: Մեր այս աշխատանքի բերումով պայմանականորեն դրանք դնում ենք այս պոեմի բնագրային վկայությամբ, ընդ որում այնքան ժամանակ, մինչև որ ավելի վաղ կիրառությամբ վկայություններ կբերվեն հայերենի բառապաշարին նվիրված այլ կարգի աշխատանքներում: Եվ դա անում ենք այն մտածողությամբ, որ ժամանակակից հայերենի բառապաշարի համալրման առումով նման քայլ է ընդհանուր բառապաշարի ամբողջացման և ժամանակային կարգա-

վորման ճանապարհին, որ շատ կարևոր է նոր գրական հայերենի բառամթերքի լիակատար շտեմարան ունենալու համար<sup>105</sup>:

Այդ բառերը, կոնկրետ նկատառումով, մի քանի կարգի են:

ա) Երկու բառարաններն էլ ունեն, սակայն, ի տարբերություն հաջորդ երկուսի, առանց բնագրային վկայության. *մայրագույթ*, *պղղավոր* և այլն: Օրինակ՝ «-Մա՛յր Թերեզ, ավա՛ղ, մեր՝ մի օրվա մեջ ճերմակած գլխին / Ո՛չ լուսապսակ՝ վիրակապ է պետք, / Քնքշորեն փայլող *մայրագույթ* ձեռքեր» (էջ 9): «Խոր, ահասարսուռ մի վերք է բացվել... / Ու մեջը առել կյանքե՛ր, բյուր կյանքե՛ր, / Մանուկ, դեռատի, *պղղավոր* կյանքե՛ր...» (էջ 5):

բ) Լեզվի ինստիտուտի բառարանն ունի, սակայն անորոշ՝ ոչ ստույգ վկայությամբ (օրինակ՝ *դասագիրք*, *մամուլ* նշումով, բառարանի հեղինակների կազմած և այլն). Այդպիսի բառեր են՝ *բազմաէջ*, *դեղնանյութ*, *շիրմաթումբ*, *վրձինվել* և այլն: Օրինակ՝» Եվ իմ *բազմաէջ* հուշադարանից / Վերակոչելու միֆեր, տեսիլքներ ինքնամխիթար» (էջ 8): «Ե՛ս եմ հեքիմը, / Այս հողի պտղից, ծաղկից, խոտերից *դեղնանյութ* քամող, / Նախնյաց հավատով ցավը դարմանող, ծերուկ հեքիմը» (էջ 6) «Գարնան երազով քնած դաշտերում՝ ակոսների տեղ / Շիրմաթումբերն են շարվել կողք-կողքի» (էջ 8): «Ասե՛ք, ուրիշ էլ որտե՛ղ եք տեսել / Նման տիրամայր, / Ո՛ր սուրբգրական շարադրանքի մեջ, / Ո՛ր Ռաֆայելի ձիթով *վրձինված*» (էջ 27) և այլն:

գ) Ունի միայն Աղայանի բառարանը, սակայն դարձյալ առանց բնագրային վկայության. *բրտաբարո*, *նորաբեղ*, *ողբերգորեն* և այլն: Օրինակ՝ «Դուք, *բրտաբարո* անապատներից հորդած հորդաներ», / Բավական չեղա՛վ անպատիժ հեղեք (էջ 14): «Մայր Թերեզ, ասա՛, / Շեկլիկ, *նորաբեղ* այս զինվորները... / Ինչո՞ւ են այստեղ» (էջ 17): «Եվ ես՝ հնամյաս, / Ես՝ մասնակիցս այն հին շինության, / Որ Բաբելոնյան աշտարակ կոչվեց, / Ես *ողբերգորեն* հպարտ եմ իրոք, / Որ տեսա, ինչպես իմ հողի վրա հիմնաքար դրվեց / Մեծ, աննյութեղեն այն աշտարակին» (էջ 25) և այլն:

Բանաստեղծական խոսքի նման հորձանքում, բնական է, որ ստեղծվեին նոր բառեր, որոնց գիտական ուսումնասիրությունը երբեմն տալիս է «դիպվածային բառ» որակումը: Կարծում ենք, որ նման մոտեցումը ընդունելի է առհասարակ, սակայն բանաստեղծական խոսքի իրադրության առումով՝ թերևս առարկելի: Վերը բերված բառերը, իբրև հեղինակային նորաբանություն, միանգամայն տեղին են խոսքի արտահայտման մեջ:

<sup>105</sup> Տեսական այս հարցադրման մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ս. Վ. Համբարձումյան, Հովհաննես Շիրազի «Հայոց դանթեականը» պոեմի նորակազմ բառերի բառարան, Ե., 2016, էջ 3-8:

Կորստի և ափսոսանքի վերապրում, գեղարվեստական խոսքի սփոփիչ հնարք՝ արտահայտված հայտնի և նորակազմ բառերով: Եվ ի՞նչ է մնում՝ իբրև ոչ վերջին, այլ ընթացիկ սատարում. «Օգնի՛ր, Մա՛յր Թերեզ, որ մենք ամենքս էլ / Դուրս գանք մեզ վրա փլված խավարից / Ու վերագտնենք մեր հոգու լույսը, / Ու վերադառնանք մեր սուրբ սկզբին» (էջ 22): Սա է բանաստեղծուհու բուն մտահոգությունը՝ իր ժողովրդի անկոտրում հավատքի ու տոկունության համար ասված:

Անվանի բանաստեղծի «Երկխոսություն իմ և իմ միջև» պոեմը, կարելի է ասել, ուրույն երևույթ է վերջին տասնամյակների հայ գրականության մեջ, այլև արդի հայերենի, մանավանդ վերջինիս բառապաշարի առումով:

Հայ ամեն մի գրող հայերենին ուժ տվող անհատականություն է, իսկ այդ ուժին այս կամ այն չափով տեղեկանալը, թեկուզ բառերի առնչությամբ, անպայման կարևոր է մեր լեզվի հետագա ընթացքի ճանապարհին:

**С. В. Амбарцумян. О новых словах, применяемых в поэме С. Капутикяна “Диалог между мной и мной”.** В статье дается полный анализ тех слов, которые впервые применяются в этой поэме, учитывая, что они не включены в толковые словари современного армянского языка. Приводятся следующие слова, так называемые условные новообразования: *բետոնաալ* «бетонная плита», *ինքնամխիթար* «утешиться», *շնչահեղծել* «задышаться», *որբաբաժին* «сиротский» и т.д.

**S. V. Hambardzumyan, On the new words used in S. Kaputikyan's poem "Dialogue between me and me".** The article gives a full analysis of those words that are first used in this poem, considering that they are not included in the explanatory dictionaries of the Modern Armenian language. The following words are cited, the so-called conditional neoplasms: *բետոնաալ* "concrete slab", *ինքնամխիթար* "to be comforted", *շնչահեղծել* "to suffocate", *որբաբաժին* "orphan", etc.